

Віра Мелешко

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

На різних етапах соціально-економічного розвитку сільські школи були запорукою відродження українського села, і цей аргумент має враховуватися у розробленні навчальних програм вищих навчальних закладів, де здійснюється підготовка майбутніх учителів, оскільки починаючи з дитячого садка, потім школи виховується свідомий громадянин України.

Проблему розвитку та удосконалення шкільної освіти в сучасних умовах спрямовано у площину цінностей особистісного розвитку, варіативності і відкритості школи, що зумовлює необхідність переосмислення та формування професійних компетенцій учителя, від яких значною мірою залежать результати навчання, виховання та рівень розвитку особистості.

В умовах модернізації системи освіти в Україні суттєво змінюються вимоги до професійної діяльності вчителя. У концепції 12-річної школи, зокрема, акцентується увага на те, що основою всіх перетворень в освіті має стати реальне знання потенційних можливостей дітей, прогнозування потреб і моделей розвитку особистості [1, 5].

Орієнтованість освітньої політики й педагогічної науки на компетентнісну парадигму у здійсненні процесу навчання й виховання продиктована соціальними потребами. Шкільна освіта у сільській місцевості утверджується як відкрита педагогічна система, що вимагає висококваліфікованого, добре підготовленого, компетентного вчителя. Компетентнісний підхід, на думку багатьох фахівців, має досвід традиційної педагогіки і здатний істотно збагатити практику розвитку цієї інновації.

Оскільки компетентнісний підхід прямо пов'язаний з ідеєю всебічної підготовки й виховання індивіда не тільки як фахівця, професіонала своєї справи, але і як особистості й члена колективу та соціуму, він є гуманітарним у своїй основі. Метою гуманітарної освіти є, як відомо, не тільки передача студентові сукупності знань, умінь і навичок у певній сфері, але й розвиток інтелекту, кругозору, здатності до індивідуальних креативних рішень, до самонавчання, а також формування гуманістичних цінностей. Усе це становить специфіку компетентнісного підходу.

Вивчення опису ключових компетенцій в різних галузях знань, дозволяє розробляти шляхи їхнього формування конкретній категорії фахівців й розробити технології застосування на практиці компетентнісного підходу, що реалізується у педагогічній системі навчального закладу.

Поняття «система» в літературних джерелах розглядається як сукупність взаємозв'язаних елементів, структурних процесів, що створюють цілісність і стійку єдність, об'єднаних в одне ціле, що виконує загальні функції.

Система трактується як ціле, що складається із певних частини і характеризується певними властивостями:

- цілісністю взаємообумовлених елементів, з їхньою внутрішньою єдністю;
- узгодженістю з іншими системами;
- стійкістю стосовно зовнішніх впливів;
- ієрархією компонентів;
- адаптивністю – можливістю пристосовуватися до місцевих умов зовнішнього середовища;
- здатністю до розвитку;

У дослідженнях В.П. Симонова [2, 57] доведено, що зародження, розвиток, функціонування, і закінчення існування будь-яких систем відбувається у відповідності з певними законами, зокрема:

- закон досягнення цілі (якщо мета досягнута, система переходить у інший стан або перетворюється у нову систему);
- закон заперечення революції, передбачає стабільність існування системи;
- закон еволюційного поступу, тобто ефективний розвиток системи неможливий за відсутності певного імпульсу;
- закон домінування асиметрії, що дозволяє системі розвиватися і при несприятливих умовах;
- закон залежності розвитку від ступеня відкритості системи.
- закон критичної маси органів управління, орган управління за своїми масштабами повинен бути значно вужчий за керуючу систему.

Дидактичну систему можна розглядати з різних сторін, зокрема як: система навчання, виховання, розвитку учнів в школі, навчання у позашкільних закладах тощо. У локальному (вузькому) значенні розглядають педагогічну систему окремого навчального закладу чи систему роботи окремого вчителя (авторську систему).

Дидактична система (за В.П. Беспалько) включає мету освіти, зміст навчально-виховного процесу; учнів, вчителя, дидактичні процеси і організаційні форми [3].

У своїй праці Я.А. Коменський називає «дидактичну систему машиною, для якої необхідно відшукати :

- чітко встановлені цілі (мету);
- засоби, які точно пристосовані для досягнення цілей;
- тверді правила, як користуватися цими засобами, щоб було неможливо не досягти цілі».

Педагогічна система загальноосвітнього навчального закладу харак-

теризується цілісністю і взаємозалежністю компонентів, до яких належать: цілі, зміст навчання, учні, вчителі, форми, методи, засоби навчання, результат.

Такий підхід до розгляду дидактичної системи закладу достатньо повно характеризують: мотиваційно-цільовий, змістово-процесуальний, контрольний–оцінювальний компоненти освітнього процесу.

Зміна мети дидактичної системи приводить до виникнення нової системи. Характерним прикладом, що підтверджує цю думку є впровадження нових моделей навчального закладу чи його педагогічної системи, що орієнтує вчителів, учнів на підвищення якості освіти.

Педагогічна система сучасного загальноосвітнього закладу відповідає певним критеріям, зокрема: актуальність, перспективність, ефективність, альтернативність, оптимальність і ресурсне забезпечення освітнього процесу.

Актуальність – обумовлена стрімкими змінами в суспільстві, в тому числі і в загальноосвітніх навчальних закладах. Нові умови життя актуалізують замовлення на мобільного громадянина, здатного робити власний вибір, долати та вирішувати проблеми, адаптуватися до умов життя, впливати на оточуюче середовище, позитивно змінюючи його. З огляду на це педагогічна система тоді відповідає критерію актуальності, якщо вона зорієнтована на підготовку випускника для успішного життя в сучасних умовах, формування якого розпочинається з початкової ланки.

Перспективність – передбачає готовність випускників до майбутнього життя, що забезпечується вчителями, які володіють сучасними педагогічними технологіями, створюють умови для формування особистості, здатної вирішувати життєві проблеми, для яких притаманні уміння вчитися впродовж життя.

Педагогічна система навчального закладу вважається сучасною, якщо її цільовий, змістовий, процесуальний компоненти корелюються з тенденціями розвитку суспільства і передбачають (за Н.І. Запрудським):

- розширення і посилення процесів комунікації між людьми представниками різних етнічних груп, культур, конфесій, соціальних груп, професійних співтовариств;
- зниження рівня позитивного впливу попереднього досвіду на діяльність людей;
- наявність альтернативних уявлень про природу, суспільство, людину;
- прискорення процесів змін;
- зростання потоку інформації;
- наростання кризових явищ у існуючій системі [5, 20].

Оптимальність – найбільш відповідає сучасним умовам. Оптимальна педагогічна система адекватна умовам, в яких здійснюється навчання, виховання, розвиток особистості, що забезпечує успішне вирішення завдань,

обумовлених замовленням школі зі сторони батьків, учнів, держави.

Ознаками оптимальності педагогічної системи є її економічність. Ефективність педагогічної системи визначається позитивними показниками якості освіти учнів, що позначаються на рівневі їхніх ключових компетентностей, навченості, вихованості, особистісному розвитку.

У цьому сенсі важливим показником є рівень задоволеності учителя його професійною діяльністю, учнів та їхніх батьків – результатами освітнього процесу, що здійснюється в школі.

Альтернативність педагогічної системи передбачає багатогранність і різноманітність. Ураховуючи індивідуальність вчителя, особливості учнів, альтернативність потреб і можливостей, способів самореалізації, стандартизований процес набуває різних форм: індивідуальних, групових, колективних, дистанційних та ін.

Відкритість передбачає обмін інформації й узгодження педагогічної системи з іншими системами, нижчого чи вищого рівнів (загальношкільного, міжшкільного, районного, обласного, державного).

Відкритість забезпечує стійкість і розвиток системи. Замкнуті системи деградують, оскільки вони невчасно реагують на зміни в зовнішньому оточенні, не враховують тенденцій його розвитку, не опираються на досягнення науки і передової практики. Сучасні педагогічні системи повинні бути забезпечені новими засобами навчання. Вони орієнтовані на успішне оволодіння учнями основ наук, ключовими компетенціями, на якісну освіту як умови успішної соціалізації випускника в сучасному соціумі.

Можливість створення вчителем нової педагогічної системи є не тільки внутрішніми передумовами, але й зовнішніми факторами. До їхнього переліку належить, в першу чергу, створення освітнього середовища, чутливого до інновацій, що характеризується наступними ознаками:

- підтримка педагогічних інновацій, перспективних ініціатив зі сторони вчителя;
- можливість вибору власної освітньої траєкторії;
- підтримка локальних успіхів учнів з боку вчителя;
- створення атмосфери доброзичливості, взаємної підтримки і довіри до учня;
- інформаційна підтримка розвитку здібностей і талантів;
- результативність педагогічної діяльності (високий рівень навчальних досягнень учнів).

У сільській школі значне місце відводиться пошуковим формам діяльності учнів, що забезпечує розширення меж їхнього досвіду, чітко виражена спрямованість на реалізацію розвивального потенціалу навчання, передбачається високий рівень дидактичних цілей; налагоджуються тісні партнерські стосунки суб'єктів освітнього процесу.

Характерною особливістю сільської школи є малочисельність учнівського колективу. Середня наповнюваність класів в поточному році не пе-

ревищує 13 учнів. У значній частині сільських шкіл I–II ст. (22 %) чисельність не перевищує й 10 осіб, що свідчить про сприятливі умови для використання особистісно орієнтованих, інтерактивних технологій та ефективних форм індивідуального навчання. За таких умов учитель забезпечує активну діяльність самих школярів як суб'єктів освітнього процесу.

Завдання вчителя полягає в тому, щоб не тільки допомогти учневі здобувати знання, а навчити бути творцем власної життєдіяльності та життєтворчості. А це вимагає сутнісної зміни психологічного (внутрішнього) стану майбутнього вчителя як людини з інноваційним типом мислення, високою духовною культурою.

З огляду на це розвиток педагогічної системи навчального закладу перебуває у прямій залежності від рівня професійної компетентності вчителя, його самоорганізації, що слугує умовою для особистісного зростання дитини, стимулом для творчого засвоєння базових знань, вироблення навчальних компетенцій, сформованих навичок та бажань для самостійного навчання та ефективного використання здобутих знань у практичній діяльності.

Підготовка вчителя до роботи в сільській місцевості набуває особливої актуальності в умовах переходу сучасних шкіл на нові моделі. Образ сільського вчителя є важливим у педагогічних напрацюваннях багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Про особливості його педагогічної діяльності описано у спеціальних виданнях, присвячених проблемам розвитку сільських шкіл, у статтях та публікаціях.

Специфіка підготовки педагогічних кадрів для сільської школи обумовлена малою чисельністю учнів у таких закладах, особливістю організації навчально-виховного процесу, способами взаємозв'язку з оточуючим середовищем, що визначає багатогранність та поліфункціональність діяльності вчителя в умовах сільського соціуму.

Майбутній учитель сільської школи свою педагогічну діяльність буде на гуманістичних засадах, без чого не може відбуватися повноцінного освітнього процесу, про що переконливо свідчить неоцінена спадщина педагогів-гуманістів В.О. Сухомлинського, А.О. Захаренка, досвід яких трансформується й широко застосовується як у вітчизняній, так і в зарубіжній практиці.

Сучасні погляди на гуманістичний характер навчально-виховного процесу, що ґрунтується на принципах толерантності, поваги, були в центрі педагогічної діяльності В.О. Сухомлинського й дали позитивні результати в процесі його роботи на посаді директора сільської школи, де навчалися й виховувалися діти від раннього віку до завершення середньої освіти.

Сучасний учитель має бути готовий до активної соціальної ролі – виховувати людину, яка перебуватиме в гармонії з глобальним, демократичним простором. А це означає, що акцент має бути зміщено в бік форму-

вання самодостатньої людини, ліквідувавши авторитарний підхід, замінивши тоталітарну, репресивну педагогіку на гуманізовану, конструктивно-позитивну. Виникає нагальна потреба змінити парадигми у стосунках учителя і учня, у ставленні до людини в суспільстві, відкинувши неповагу до особистості.

Нова соціальна роль педагога – виховати всебічно розвиненого громадянина України, патріота своєї Вітчизни, адже процеси глобалізації не зменшують ролі патріотичних цінностей, а навпаки значно посилюють їх.

У той же час школа у сільському населеному пункті слугує найвпливовішим осередком формування моральних цінностей юних громадян у напрямку до самоорганізації й активності, особистісної відповідальності за власний вибір. Незважаючи на інноваційні процеси в освіті, педагогічна система багатьох шкіл залишається традиційною, педагогічні колективи яких все ще продовжують жити в основному за знаннєвими принципами, коли саме знання з базових предметів є головним критерієм оцінки як учня, так і самого вчителя, у той час як потреба у індивідуальному розвитку юнака чи дівчини, їхніх духовних потреб залишається не першочерговим завданням.

Учитель зобов'язаний дорожити дитячою довірою, щадити беззахисність дітей, бути для них втіленням добра й справедливості. Без цих якостей не може бути справжнього вчителя, про це яскраво свідчать висновки В.О. Сухомлинського: «Якщо вчитель став другом для дитини, якщо ця дружба осяяна шляхетним потягом, поривом до чогось світлого, розумного, у серці дитини ніколи не з'явиться зло. І якщо в школах є насторожені, недовірливі, а іноді й злі діти, то це лише тому, що вчителі не знайшли підходу до них, не зуміли стати їхніми товаришами. Виховання без дружби з дитиною можна порівняти із блуканням в темряві» [3, 21].

Підкреслюючи вагомість підготовки вчителя до роботи в шкільному середовищі, В.О. Сухомлинський висував високі вимоги до нього, серед сукупності якостей найважливішими вважав: професійну майстерність, різнобічні здібності, педагогічний такт, і найважливіше – любов до дитини. Педагог, на думку вченого, повинен на професійному рівні здійснювати повноцінну організацію шкільного життя, проводити позашкільну роботу на засадах взаємоповаги, доброзичливого партнерства, тісного зв'язку з громадськістю села, враховувати традиції та звичаї. «Віра в людину, – зазначав вчений, – величезна моральна сила, що втілює в собі саму суть відносин у нашому суспільстві. І в школі цю віру вчитель повинен підтримувати завжди і в усьому. Справжнім педагогом може вважати себе тільки той, хто в кожному вихованцеві бачить людину в майбутньому» [4, 119].

Здебільшого до сільської школи діти приходять з різною підготовкою, різняться і за соціальним статусом: багаті і бідніші, підготовлені і не-підготовлені, уважні й неуважні, неохайні й акуратні. Проте на думку В.О. Сухомлинського, всі єдині в одному, всі діти без винятку приходять у

перший клас із щирим бажанням добре вчитися. Гарне людське бажання – добре вчитися – опромінює весь смисл шкільного життя дітей.

Завдання, що стоять перед учителем, який працює з наймолодшими дітьми, вимагають детального вивчення якостей особистості, її інтелектуальних інтересів та можливостей, уподобань та нахилів, що систематично вивчаються та враховуються у навчально-виховному процесі.

Головна мета початкової школи полягає в тому, щоб навчити дитину вчитися, адже саме у цей період, на думку Василя Олександровича, відбувається становлення людини, проходить її інтенсивний розвиток. У своїх працях він зазначав: «Роки навчання в початкових класах – цілий період морального, інтелектуального, емоційного, фізичного, естетичного розвитку, який буде реальною справою, а не пустою розмовою лише за умови, що дитина живе багатим життям сьогодні, а не тільки готується до оволодіння знаннями завтра» [5, 100].

Серед вимог до вчителя і сьогодні надзвичайно актуальними залишаються принципи, за якими вибудовуються відносини між усіма учасниками освітнього процесу, до таких належать: співробітництво, взаємодопомога, вимогливість, дисципліна, відповідальність кожного за всіх і всіх за кожного.

Завдання вчителя полягає в тому, щоб зробити дитину щасливою, проте якщо в школі їй нудно й погано, якщо вона не відчуває себе здатною, щоб опанувати шкільну науку, то такі намагання будуть марними. Зробити дитину щасливою – значить, насамперед, допомогти їй вчитися. За переконанням В.О. Сухомлинського, навчання не дає бажаних результатів, якщо вчитель ставить перед учнем на перше місце мету – вивчити, запам'ятати. При цьому шкода зубріння величезна – вона мимоволі знищує основні ідеї навчального предмета. Учитель повинен точно розмежувати, що треба запам'ятати на все життя, а що треба тільки зрозуміти й засвоїти без зубріння – у вправах.

Однією із вимог, яку досліджував і перевіряв В.О. Сухомлинський полягала в тому, що кожний учитель, який би предмет він не викладав, повинен бути викладачем словесності. Слово – це перший крок до думки учня. Велике лихо, вважав Сухомлинський, якщо вихователь не вмів вибирати зі скарбниці мови саме ті слова, які необхідні, щоб знайти шлях до серця дитини, якщо у процесі виховання норм моралі й моральності ми не викликаємо позитивних емоцій, подібних тим, які з'являються в людини від зустрічі із чимось близьким і дорогим. Слово повинне бути ємним, мати глибокий зміст, емоційне забарвлення, воно повинне залишати слід у думках і душі вихованця. Адже якщо слова, нехай навіть найбільш потрібні й гарні про високу мораль, але не викликають емоцій, не хвилюють, то вони так і залишаються порожніми звуками, благими побажаннями. У тому і полягає майстерність учителя, вихователя, щоб розмова з вихованцем викликала в останнього власні думки, переживання, спонукаючи до активної ді-

яльності [4, 165].

У педагогічній діяльності все важливо: зміст матеріалу і тон розмови, і час цієї розмови, і зовнішній вигляд учителя, і манери його поведінки. Слово вчителя знаходить відлуння у серцях учнів і стає їхнім особистим надбанням лише тоді, коли «мудрість вихователя захоплює, одухотворяє вихованців цілісністю, красою ідейно-життєвих поглядів, морально-етичних принципів». Діти дуже тонко відчують фальш слів, якщо вони не відповідають моральному переконанню вихователя. Вони нехтують тими, хто намагається видати темне за світле, прикрити похмуре темними словами. Ці думки не втрачають, актуальності незважаючи на віддаленість у часі.

Провідним стрижнем у діяльності сільської школи вважається трудове виховання. Вагомість трудового виховання у формуванні особистості полягає в тому, що праця дозволяє найбільш повно і яскраво розкрити природні задатки й схильності дитини. Аналізуючи готовність дитини до трудового життя, вчителю потрібно думати не тільки про те, що вона може дати для суспільства, але й про те, що праця дає особисто людині.

Аналізуючи діяльність педагогічних колективів, робимо висновки про те, що розвиток сільських шкіл забезпечується тоді, коли діяльність учнів, учителів постійно насичена цікавою, щоденною, багатогранною творчою діяльністю, у якій досягаються поставлені цілі, розв'язуються потужні завдання: інтелектуальні, моральні, естетичні.

Тільки висококваліфікований, творчий, талановитий, компетентний вчитель, добре обізнаний із педагогічною системою сільської школи може забезпечити умови для генералізації цікавих ідей, навколо яких вибудовується захоплююча діяльність учнів, створюється динамічна система взаємозв'язків з оточенням, що сприяє поглибленню знань, розширенню кругозору, розвитку інтелектуальних здібностей дитини, формуванню її соціального досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Директор школи. – 2002. – № 1. – С. 5–15.
2. Симонов В.П. Директору школи об управленні учебно-воспитательным процессом: Учебное пособие. – М.: Просвещение, 1995. – 226 с.
3. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем. – Воронеж: Изд-во Воронежского универ. – Х., 1999.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані педагогічні твори. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 3.
5. Большая дидактика. Избр. пед. соч / Под ред. А.А. Красновского. – М.: Учпедгиз, 1955. – 651 с.